
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LIII

Београд 2005

Г

Е

И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LIII

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky, Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović, Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of
associate member of SASA Vojislav Stanovčić at the VIII session,
Department of Social Sciences SASA, December 13th 2005

BELGRADE 2005

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

ЛШ

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос
Алексакис, Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена
Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 13. децембра 2005. године на основу реферата
дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2005

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu

Рецензент:
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима: Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157), Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 35/III), 1952 –
(Београд : Академска издања).– 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај
Summary

Оригинални научни радови

<i>Lyle B. Steadman</i> , Australian Kinship	9
<i>Лајл Б.Стедман</i> , Сроднички односи код аустралијских Аборигина	19
<i>Наталја Л. Пушкарева</i> , „История повседневности“ и етнографическое исследование быта: расхождения и пересечения	21
<i>Natalija L. Puškareva</i> , Everyday Life through the Eyes of Ethnologists	34
<i>Jelena Čvorović</i> , Gypsy Ethnic Socialization in Serbia	35
<i>Јелена Чворовић</i> , Етничка социјализација Рома у Србији	48
<i>Младена Прелић</i> , Етничка егзогамија и идентитет: пример Срба у Будимпешти и околини	51
<i>Mladena Prelić</i> , An Example of Ethnic Exogamy and Identity: the Serbs in Budapest and its Surroundings	65
<i>Бојан Жикић</i> , Етнокултурна дуалност и (етнички) стереотипи	67
<i>Bojan Žikić</i> , Ethno-cultural Duality and (Ethnic) Stereotypes.....	81
<i>Сања Златановић</i> , Свакодневица у енклави	83
<i>Sanja Zlatanović</i> , Daily Life in the Enclave Vitina	92
<i>Мирјана Павловић</i> , Етницитет и интеграција у историјском контексту – Срби у Темишвару	93
<i>Mirjana Pavlović</i> , Ethnicity and Integration in the historical Context – Serbs in Timisoara	104
<i>Барош Слађана</i> , Ставови Срба повратника о етничком идентитету Срба и Хрвата	105
<i>Baroš Slađana</i> , The Attitudes of Serbian “Returnees”: About Identity of the Serbs and Croats	119
<i>Марија Црнић-Пејовић</i> , Смјешани бракови	121
<i>Marija Crnić-Pejović</i> , Mixed Marriages	134
<i>Мирослава Малешевић</i> , „Оправослављење“ идентитета српске омладине	135
<i>Miroslava Malešević</i> , “Orthodoxing” the Identity of Serbian Youth	151

<i>Гордана Благојевић</i> , О рецепцији црквене византијске музике у Београду крајем 20. и почетком 21. века	153
<i>Gordana Blagojević</i> , On Reception of the Church Byzantine Music in Belgrade at the End of 20 th Century and Beginning of 21 st Century .	171
<i>Јана Баћевић</i> , Веронаука и(ли) евронаука: критика елемената реформе образовања 2000-2003.	173
<i>Jana Baćević</i> , Religious and Civic Education: A Critique of Elements of Educational Reform in Serbia 2000-2003.	185
<i>Александра Павићевић</i> , Шта ради и где седи „Бели анђео“?	187
<i>Aleksandra Pavićević</i> , The White Angel: Where He Sits and What He Does?.	195
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Појединац и породица	197
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , An Individual and His Family	212
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Полна припадност и наслеђивање	213
<i>Jadranka Đorđević</i> , Gender Affiliation and Inheritance	222
<i>Елена Узенева</i> , Джендър в български пословици	223
<i>Elena Uzeneva</i> , The Gender in Bulgarian Proverbs	231
<i>Драгана Радојичић</i> , Кречане/клагине – занат који је изумро	233
<i>Dragana Radojičić</i> , Lime-Kiln - a craft not used any more	240
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> , Етнографско тумачење публике: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	241
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Explaining the Audience in Ethnographic Discourse: EXIT NOISE SUMMER FEST.....	261
<i>Иван Ђорђевић</i> , Идентитет у 'виртуелној заједници': случај форума „Знак сагите“	263
<i>Ivan Đorđević</i> , Identity in a Virtual Community: the Case of Forum “The Sign of Sagita”	275
<i>Срђан Радовић</i> , Дневник о цунамију	277
<i>Srđan Radović</i> , Tsunami Diaries	291
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Задушнице – вид комуникације живих са мртвима	293
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Memorial Service – a Means of Communication with the Dead	305
<i>Данијел Синани</i> , Привиђења у Западној Србији	307
<i>Danijel Sinani</i> , Apparitions in Western Serbia	319

<i>Марија Илић</i> , Фолклорни текст у процесу заборављавања	321
<i>Marija Ilić</i> , Folklore Text in a Process of Oblivion	335

Прегледни чланци

<i>Марина Мартинова</i> , Етнолошка наука у Русији. Нови пројекти Института за етнологију и антропологију Руске Академије Наука	337
<i>Marina Martinova</i> , Ethnology in Russia. The New Projects of the Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences	350
<i>Александар Крел</i> , Традиционалне такмичарске дечје игре као инструмент социјализације деце у Товаришеву	351
<i>Aleksandar Krel</i> , Traditional Competitive Childrens' Games as an Instrument of Socialization in Tovariševo	365
<i>Ласта Ђановић</i> , Зла судбина деце сурових родитеља	367
<i>Lasta Đarović</i> , Sad Destiny of the Children of the Cruel Parents	380
<i>Десанка Николић</i> , Старовлашки Ера ивањичког краја у Цвијићево и данашње време	381
<i>Desanka Nikolić</i> , Old-Vlah Era from the Ivanjica District: Construction from the Time of Jovan Cvijić and Contemporary Images.....	388
<i>Марко Стојановић</i> , Алтернативна медицина – исцелитељи душе	389
<i>Marko Stojanović</i> , Alternative Medicine – Soul Healers	400

Полемика

<i>J. Philippe Rushton</i> , Jared Diamond, <i>Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies</i>	401
<i>Александар Палавестра</i> , Царед Дајмонд, <i>Микроби, пушке и челик.</i> <i>Судбине људских друштава</i>	413

Прикази

<i>Младена Прелић</i> , Скривене мањине на Балкану, ур. Биљана Сикимић	417
<i>Илдико Ердеи</i> , Дидара – прича о ходању „изван линија“ – Мирослава Малешевић, <i>Дидара – животна прича једне Призренке</i>	420
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Тома Миленковић, <i>Калмици у Србији 1920- 1944</i>	423
<i>Горан М. Бабић</i> , Љубивоје Костић, <i>Мостови причају</i>	427
<i>Горан М. Бабић</i> , Светислав Вученовић, <i>Урбана и архитектонска конзервација</i> , том 1: Свет – Европа	429

Мирјана Павловић

Етнографски институт САНУ, Београд
Mirjana.Pavlovic@sanu.ac.yu

Етницитет и интеграција у историјском контексту

Срби у Темишвару

Однос између етницитета и различитих фаза интеграције (адаптација, акултурација, асимилација) српске етничке заједнице у Темишвару анализиран је у различитим историјским периодима (турско, аустроугарско, румунско доба) с акцентом на административну поделу, просторну сегрегацију, као и социјалну и популациону мобилности српског становништва.

Кључне речи: етнички идентитет, акултурација, асимилација, мултикултурализам, интеркултурализам

Сложени процеси очувања етничког идентитета и интеграције Срба у Темишвару у раду се разматрају у дијахронијској перспективи. Анализом је обухваћена административна подела и просторна сегрегација становништва града, као и социјална и популациона мобилност српског становништва у различитим историјским периодима (турски, аустријски и мађарски Темишвар, период између два светска рата, комунистичко и посткомунистичко време и период транзиције који је у току). Поред литературе и историјских извора, основу за анализу представљају и подаци прикупљени теренским истраживањима у току 2002. и 2003. године.

Интеграција је сложен процес укључивања мањинских заједница у шира друштва. Да би се означили њени различити облици и нивои, у науци се често користи неколико термина: адаптација, акултурација, асимилација. Неки аутори, пак, не користећи термин интеграција, разлукују више типова асимилације. Тако економска асимилација обухвата укључење мањиница у

□ Текст је резултат пројекта бр. 2157: *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција*, који финансира МНЗЖС РС.

разне сфере привредног живота ширег друштва,¹ друштвена асимилација подразумева непостојање посебног подсистема друштвених институција мањинске заједнице,² а физичка асимилација – постигнуће *modus vivendi* између етничке групе и ширег друштва.³

Поред тога, у раду је прихваћено и ситуационо схватање етничитета/етничког идентитета уз акценат на субјективну димензију, симболички карактер и на комбинацију културних и друштвених аспеката етничког заједништва и различитости на релацији *ми – они*.⁴

* * *

Темишвар је град на југозападу Румуније, у банатској равници, на реци Бегеј, који се у историјским изворима први пут помиње 1212. године.⁵ Данас заузима површину од 136 km², има 334081 становника и центар је Тимиш-торонтинске жупаније.⁶ У току своје дуге историје био је под политичком доминацијом и културним утицајем различитих држава: Угарске, Турске, Аустроугарске и Румуније, што се, пре свега, одражавало на честу промену националне структуре становништва града, али и на њихов друштвенополитички положај, начин живота и културне одлике. Истовремено, те велике историјске и друштвене турбуленције утицале су и на развој различитих концепција етничке/националне припадности, као и на интеграцију различитих етничких заједница у граду. Стога ћу пре анализе процеса интеграције Срба у Темишвару размотрити различита схватања етничког/националног идентитета у сваком периоду.

* * *

Први подаци о Србима у Темишвару потичу из времена угарског краља Матије Корвина, који је 1443. године, због обнове тврђаве, али и за борбу против Турака, населио већи број румунских и неколико српских породица на пољани „Ulici“, која касније израста у предграђе Велика Паланка.⁷ Досељавање се затим у таласима наставило и у наредним вековима, па већина Срба, данашњих становника града, води порекло од исељеника из

¹ Vesna Mikačić, *Adaptacija, integracija i asimilacija naših iseljenika u prekomorskim zemljama*, Teme o iseljeništvu 6, Zagreb 1976, 8.

² Nikola Lovrić, *Asimilacija i očuvanje etniciteta u SAD*, Sociološki pregled 2, Beograd 1974, 290.

³ В. Микачић, *Асимилација, интеграција...*, 8.

⁴ Мирјана Павловић, *Етнички идентитет Срба у Темишвару*, Традиционално и савремено у култури Срба, Посебна издања, Етнографски институт САНУ књ. 49, Београд 2003, 344.

⁵ Здравко Фенлачки, *Темишвар – из прошлости и садашњости града*, Глобус год. XXXI, бр. 24 – 25, Српско географско друштво, Београд 2000, 138.

⁶ *Timișoara*, Timiș ghid, ghidurile române, 10.

⁷ Virgil Popovic, *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*, Timișoara 1933, 22.

Србије, који су бежали пред најездом Турака, у дугом периоду од 15. до 19. века.

Претпоставља се да је у предтурском Темишвару живело мало Срба, али су они већ тада у Великој Паланци имали православну цркву, коју неки истраживачи сматрају српском, а други – румунском.⁸

* * *

Током турског периода (1552-1716) Темишвар, по свом спољном изгледу, стиче све карактеристике оријенталног насеља и израста у значајан војни, административни, трговински и занатски центар. Истовремено долази и до великих демографских промена, јер је у граду уместо мађарског, преовладало турско становништво насељено из различитих крајева Отоманске империје, али највише из јужнословенских земаља.⁹

Срби се већ у турском Темишвару јављају, на извештан начин, као организована заједница, иако свест о националној/етничкој припадности у то време није била у потпуности заокружена у данашњем смислу те речи. Наиме, после пада српске средњовековне државе Срби су своју индивидуалност одржавали кроз веру и црквену организацију, па је у свим земљама под турском влашћу због опозиционог карактера који је православље имало, долазило до изједначавања вере с националношћу.¹⁰

У турском Темишвару Срби су били релативно добро интегрисани у економски и социјални живот града као сељаци, војници – мартолови и занатлије. Имали су и своје верске институције, које су окупљале и друге православце: Румуне, Јермене, Цинцаре и друге. Поред већ поменуте цркве из предтурског времена, неки историчи претпостављају да је постојала и црква у предграђу Мала Паланка, док је седиште епархије Српске православне цркве за подручје Баната установљено у Великој Паланци још 1608. године.¹¹ Осим тога, претпоставља се да су имали и своје струковне организације, јер се у Пећком катастигу помињу вође еснафа.¹²

Ипак у то време у Темишвару је била уочљива сегрегација на верској основи. Православци су насељавали посебне делове града, имали су одвојену трговачку четврт, као и извесна друштвена ограничења, будући да нису могли

⁸ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији: преглед Православне српске епархије темишварске*, Темишвар – Београд – Нови Сад 1995, 152.

⁹ Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, друго издање, Матица српска, Нови Сад 1990, 252.

¹⁰ Ј. Ђорђевић, *Доситеј као социолог*, Летопис Матице српске 354, 5 – 6, Нови Сад 1940, 318 – 319.

¹¹ Љубивоје Церковић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Матица српска, Нови Сад 1997, 90.

¹² С. Матић, *Опис катастига*, Гласник историјског друштва књ. IV, св. 2, Нови Сад 1931, 208-209 и Исти, *Катастиг пећки из 1660-1666*, Гласник историјског друштва књ. V, св. 1, Нови Сад 1932, 76-77.

заузимати највише војне и административне положаје. Осим тога, по неким подацима, због очувања црквених установа и одбране свог становништва, они су установили и посебан административни, комунални магистрат са градоначелником на челу, којем се Турци нису супротстављали сматрајући га организацијом православне вере.¹³

* * *

Успостављањем хабзбуршке владавине захваљујући убрзаном развоју индустрије и трговине, Темишвар доживљава велики економски и друштвени процват и за неколико деценија се од турске паланке претвара у средњоевропски град са широким и урбанизованим улицама и монументалним здањима. Убрзо је измењена и етничка структура града, јер у Банату долази до велике колонизације прво Немаца, а затим Мађара и Румуна.

Истовремено званичан правни систем Аустроугарске признавао је само три привилеговане нације (Мађаре, Секелијанце и Саксонце) и четири привилеговане религије (католичку, калвинистичку, лутеранску и унијатску), чиме нису били обухваћени ни Срби, ни православна вера. Када су помињани, Срби су називани Илирима или још чешће описно, као нација и језик расцијански. Ипак, исповедање православне вере било је легализовано, а Срби су имали „право поседовања земље и обављања чиновничких функција“.¹⁴

Национална припадност била је, и у 18. веку у аустријском Темишвару, као и у претходном периоду, под снажним верским утицајем. Код Срба, црква се јављала као водећа снага, не само у верском, већ и у културном и политичком погледу.¹⁵ Поред тога, привилегије за које се Арсеније Чарнојевић изборио код Аустроугарске односиле су се на православну цркву и илирску нацију, која је поред Срба обухватала и Румуне, Јермене, Грке, дакле, све православце. Стога, су неки истраживачи сматрали да је постојала јединствена српско-румунска „конфесионална“ или илирска нација, док М. Милин наглашава да иако је религија пружала простор за солидарност, „национална срж ових народа је сасвим различита“.¹⁶

Ново схватање етничког/националног идентитета у српску средину крајем 18. века уводи Доситеј Обрадовић. Истичући да вера пружа сувише узак основ националном осећању, он се залаже за схватање нације засновано на принципу језика и порекла: „будући да закон и вера може се проишле, и

¹³ V. Popović, *n. d.*

¹⁴ Момир Стојковић, *Српска национална мањина у Румунији*, Сеобе Срба некад и сад, Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и иселјеника Србије, Београд 1990, 234.

¹⁵ Ј. Ђорђевић, *н. д.*, 317-318.

¹⁶ Миодраг Милин, *Вековима заједно*, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1995, 7-8.

а род и језик никада¹⁷. Ипак национална свест је још дуго остала под значајним верским упливом.

Свесни да представљају посебан народ, и у етничком и у политичком смислу, а свесни и свог положаја и националног интереса, Срби у Угарској, на Сабору у Темишвару 1790. године излажу свој први национални програм у историји (*Gravamina et postulata*) и захтевају посебну територијалну (административну) аутономију.¹⁸ Али ти захтеви нису реализовани због отпора Угарске.

После припајања Баната угарским жупанијама 1780. године ситуација се драстично мења и долази до првог таласа мађаризације других етничких група. Истовремено вођена је и акција да Темишвар постане слободан краљевски град. Тај статус остварен је 1782. године и представљао је извесну брану отвореној асимилацији,¹⁹ али је није зауставио. Изразиту тежњу за њеним убрзањем представља и увођење мађарског језика, као званичног 1847. године.

Супротстављајући се мађаризацији, српски народни покрет проглашава 1848. године Војводство Србије и Тамишког Баната, са седиштем у Темишвару, али ту творевину бечки двор укида 1860. године, мада ни до тада она није много поштована.²⁰ Тако тек након аустријско-мађарске нагодбе из 1867. године Темишвар потпада под мађарску административну власт, иако остаје у територијалном саставу Аустроугарске, па се и процес асимилације, односно други талас планске мађаризације, убрзано развија и траје све до почетка Првог светског рата. Отворена или присилна мађаризација остваривана је бројним законима о школству, о грађанском браку и грађанским матичним књигама, о промени имена улица и места, као и политиком против православне цркве, која је довела до формирања самосталне мађарске православне цркве.²¹

Разликовање становништва по верској и етничкој припадности, као и различити нивои интеграције нашли су свој одраз и у просторном распореду становништва града.

Градска управа Темишвара све до пред крај 18. века била је раздвојена на Немачки магистрат, који је имао надлежност унутар градских зидина, и Рацки магистрат, који је био надлежан за предграђа,²² а када су 1780. године они спојени у јединствену општину, Срби су се ипак изборили за право да у њој имају половину чланова.

¹⁷ Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Српска академија наука, Посебна издања књ. СХС, Историјски институт књ. 2, Београд 1952, 171.

¹⁸ Исто, 233.

¹⁹ Љ. Церовић, *н. д.*, 91.

²⁰ Исто, 234.

²¹ М. Стојковић, *н. д.*, 235.

²² М. Милин, *н. д.*, 51.

Осим тога почетком аустријске владавине православцима (Србима и Румунима) било је забрањено да се насељавају унутар зидина града.²³ Врло брзо, међутим, сегрегацију на верској основи смењује етничка сегрегација, па различите етничке групе насељавају одвојене квартове, да би у каснијим периодима аустроугарске власти у граду све више била уочљива и социјална сегрегација. Тако су Срби најчешће живели у Мехали углавном као земљорадници, мада је било и нешто ситних занатлија и месне интелигенције (свештеник, учитељ и сл.). Фабрику су у највећем броју насељавале занатлије, мали трговци и баштовани, док су у Граду живели племићи – „благородни“, угледни трговци и интелектуалци: свештеници, учитељи, лекари, адвокати, чиновници, виши и нижи официри.²⁴

Живот у различитим квартовима, омогућио је већини становништва четири највеће групе Темишвара (Немцима, Мађарима, Румунима и Србима) да очувају своје етничке и културне специфичности. У релативно хомогеним срединама они су оснивали своје посебне верске и друштвене организације. Срби су имали три црквено школске општине (у Граду, Фабрици и Мехали), добротворна удружења, низ певачких друштава, читаонице и друге институције.

Новом начину живота и привређивања међу Србима најбрже су се прилагођавали занатлије и трговци формирајући заједно са првим представницима народне интелигенције напредан, способан и предузимљив грађански сталеж. Његови најугледнији представници свим силама су се трудили да ни у материјалном, ни у друштвеном смислу, не заостану за католицима. У најбогатијим трговачким кућама, које су биле праве палате, уз учешће угледних представника цркве, војске и грађанства, приређиване су надалеко чувене гозбе и балови, док су се немачки обичаји, језик и бечка мода све више ширили у врховима српског грађанства.²⁵ Ипак код већине припадника тог слоја била је и даље очувана свест о етничкој припадности, па се и интеграција јављала само у облику акултурације, а не и асимилације.

С друге стране, када је крајем 18. века додељено око тридесет племићких титула већином породицама са подручја Темишвара и Арада, друштвени односи међу Србима се значајно мењају и долази до њиховог класног раслојавања. Племићки сталеж није прихватио само нове културне елементе, већ је временом начином живота и погледима све више покушавао

²³ Исто, 51.

²⁴ Стеван Бугарски, *Срби у Темишвару*, материјал са међународног научног скупа „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи“, одржаног новембра 2003. године у организацији Међуодељенског одбора за проучавање националних мањина и људских права САНУ, Етнографског института САНУ и Центра за истраживање етничитета, без стране.

²⁵ Миодраг Милин, *О темишварском сабору (1790) из историјске перспективе: трајање, прожимање, обнова*, Сеобе Срба некад и сад, Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, Београд 1990, 255.

да се одвоји од своје етничке средине и да се интегрише у мађарско племство показујући прве знаке асимилације.²⁶

Упркос етничкој подвојености, првенствена заинтересованост аустријске администрације за социјални мир, као базични предуслов несметаног економског развоја, као и дуг период заједничког живота, омогућили су различитим етничким групама **интеграцију кроз сегрегацију**, ма колико то парадоксално звучало. Уз очување културних специфичности у граду је временом формиран посебан грађански, меркантилистички и космополитски дух, који је представљао основу заједништва, и све више фаворизовао начиним живота и културне обрасце градског и средњоевропског културног миљеа. Он је уједно представљао и основу посебне банатске регионалне припадности.²⁷

Описујући положај Срба у мађарском Темишвару крајем 19. и почетком 20. века, Милош Црњански наглашава да се поред мађарског, ипак, очувао и један други Темишвар којем је његова породица припадала „душом и телом“.

„То је био Темишвар Срба, остатака остатака, варош стара, умирућа, фанатична, верска. Тај Темишвар био је срастао са Темишваром туђина, као два сијамска близанца, али окренута леђима. У том нашем Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада. У оно доба сва је српска сиротиња била за одбрану наших права, наших статута, наших привилегија“.

У таквој ситуацији Срби су се грчевито борили за очување својих обичаја и институције, посебно цркве, која је била „центар свега“.

„У том Темишвару, о празнику Духова сви смо ишли у цркву, која је била засута травом. Плели су се венци, клечећи, а ти венци стављали су се изнад врата, као неки знак завереника. О празнику Ускрса, Темишваром је обилазила, о поноћи, литија. Насред цркве, на Велики петак, имали смо гроб Христа, у цвећу, а чувала га је стража војника домаће регименте Темишвара, двадесет и девете, састављена 80% од Срба. Певачка друштва, а сваки дан смо оснивали нова певала су литургије ванредно, али са страшним акцентом. А предграђе Фабрика, црно и чађаво имало је своју читаоницу и књижевне вечери“.²⁸

Ипак живот у мултиетничком окружењу, тиха и присилна асимилација чинили су своје. Знаци акултурације, а затим и асимилације, врло брзо су се уочавали. Срби у Темишвару „почели су да муцају свој језик“, а

²⁶ Александар Форишковић, *Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабсбуршкој монархији*, Историја српског народа IV-1, Српска књижевна задруга, Београд 1994, 294.

²⁷ Опширније о банатском регионалном идентитету видети у: Мирјана Павловић, *Глобализација и регионални културни идентитет*, Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ 21, Београд 2005, 212-216, као и ту наведену литературу.

²⁸ Милош Црњански, *Темишвар*, Велика сеоба 1690-1990, Београд 1990, 457-458.

нагласком су „заносили на немачки, румунски или мађарски“.²⁹ Осим тога, већ крајем 19. и почетком 20. века у Темишвару се јављају и мешовити бракови у којима се више није говорио српски језик. Тако госпође у српској цркви питају супруге: „Јоцо, Јоцо, вас загт ер?“ (Was sagt er – Шта каже?).³⁰ Виши слојеви су све више прихватили туђе утицаје првенствено немачке и мађарске. Ипак „рenegата је било само међу имућнима. Ubi bene, ibi patria!“, што је доводило до велике осуде „српског“ Темишвара:

„Колико комичних драма у породицама, када се хтело женити Влаињом или Јеврејком. Гледали су га као робијаша. Настала је општа жалост и глас о томе ширио се далеко.“³¹

* * *

После Првог светског рата долази до поделе Баната, па његов већи део заједно са Темишваром улази у састав Краљевине Румуније. Како је Румунија успостављена као национална, унитарна држава, друштвена ситуација српске мањине у Темишвару се поново драстично мења, мада у њиховим очима само мађаризацију, замењује румунизација, тиха, али у појединим периодима и присилна. Темишвар са српском војском, која је привремено владала Банатом, напушта један део српског становништва, посебно интелектуалаца, тако да је између два рата у граду било само два лекара, шест адвоката и један професор.³² С друге стране, јавља се појачан прилив румунског становништва, које је до тада било изразита мањина, па Темишвар временом постаје румунски град.

Ипак Србима су призната сва права која су имали за време Мађара. Имали су и даље властиту црквену организацију, а развили су и читав систем различитих мањинских институција. Културни живот се одвијао преко културно-уметничких друштава, хорова, читаонице, добротворних и спортских друштава. У Темишвару је било укупно осамнаест таквих организација, а излазио је и „Темишварски весник“ на српском језику.³³ Од 1934. године до пред Други светски рат Срби су имали и своју политичку партију Земаљску српску народну странку, али с ефемерним утицајем како у оквиру српске заједнице, тако и на политичке прилике у граду и држави.

У просторном распореду становништва у граду није дошло до значајнијих промена. Иако су после Првог светског рата законом укинуте привилеговане структуре становништва и практично нестала категорија „благородних“, стари просторни распоред на етничкој и социјалној основи

²⁹ Стеван Бугарски, *Срби у Темишвару*.

³⁰ Милош Црњански, *О Банату и Банаћанима*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1989, 50.

³¹ Исто, 50.

³² Слободан Костић, *Срби у румунском Банату: историјски, бројни, економско-привредни преглед*, Темишвар 1940, 126.

³³ М. Стојковић, *н. д.*, 238.

био је и даље уочљив. Тако све до Другог светског рата у Граду је живела „господа“, у Фабрици – занатлије, а у Мехали – паори.³⁴

* * *

У периоду после Другог светског рата, када Румунија постаје социјалистичка земља насупротив очекивањима њених припадника, српска заједница у Темишвару била је изложена различитим облицима и нивоима асимилације, односно румунизације, који кулминирају после резолуције Информбироа политичким притисцима, гашењем мањинских институција, монтираним политичким процесима и депортацијом у Бараган. Како нису успеле да и поред огромног притиска натерају Савез словенских друштава да се укључи у кампању против Југославије, румунске власти га 1952. године укидају, а једанаест чланова извршног одбора хапсе. Укинута су српске вероисповесне школе, забрањен је лист „Правда“ као и све манифестације на српском језику. Кулминацију притисака представља депортација српског живља из граничног појаса према Југославији, 25 км у дубину, у Бараган, пешчару у делти Дунава 1951. године.³⁵ Када су 1955. године пуштени речено им је: „Ви се пуштате из затвора да бисте радили у слободи, али нећете уживати права слободних грађана Румуније“.³⁶

После Барагана настаје период „финије“ асимилације, чији је један од облика промена личних имена и назива места. С једне стране српска лична имена су превођена на румунски језик, па је Жива или Живојин постајао Трајан, Милијана је постајала Емилија, Цвета – Флорин итд. С друге стране, румунизација је увођена и у транскрипцију речи, па је у једном периоду у „Банатским новинама“ у ћириличном тексту назив града морао бити написан Тимисоара.

Затим асимилација је спровођена и сталним смањивањем броја школа на српском језику, јер наводно нису имале довољан број ученика, а истовремено су родитељи пропагандном политиком присиљавани да изјаве да желе да им деца уче на румунском језику због лакшег даљег школовања или запошљавања. Осим тога, мањинске институције су пригушиване или се бар на њих није благонаклоно гледало. Поступак гашења српских културно-уметничких друштава обично је ишао тако што су прво трансформисана у секције одговарајућих румунских друштава, а затим су те секције гашене. Осим тога, сва друштва су имала обавезу да се придржавају прописаног програма у којем је био однос: 30% према 70 % у корист румунског програма. На крају многи припадници српске заједнице који су завршавали школовање

³⁴ С. Бугарски, *н. д.*

³⁵ Опширније о прогону у бараганску пустару видети: Миодраг Милин и Љубомир Степанов, *Бараганска голгота Срба у Румунији 1951-1956*, Посебна издања, Монографије књ. 8, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1996.

³⁶ М. Стојковић, *н. д.*, 242.

запошљавани су у местима у којима није било Срба, чиме је њихова асимилација била и бржа и лакша.³⁷

Период после Другог светског рата видно је обележен променом етничке структуре становништва Темишвара, као и променом социјалне и образовне структуре српске заједнице. Сеоско становништво у великом проценту напушта села и насељава се у градове. Темишвар, тако с једне стране постаје румунски град, а с друге, у њему је данас највећа концентрација српског становништва, па за данашњи Темишвар припадници српске заједнице сликовито кажу да је „највеће српско село у Румунији“. Истовремено, после Другог светског рата мења се и структура српског становништва у граду. С једне стране, формиран је бројни слој фабричких радника, а с друге стране, изразито је повећан број Срба са средњим и високим образовањем. Поред традиционалних просветних и свештеничких, јављају се и нова занимања: лекари, адвокати, инжењери. Дакле, ни у периоду до револуције 1989. године припадност српској мањини није представљала препреку у напредовању у струци, па им тако нису биле недоступне ни највише привредне функције у граду.³⁸

Тако, парадоксално у граду који бележи све већу концентрацију српског становништва истовремено полако долази до гашења српских институција и замирања друштвеног живота. С друге, пак, стране, како је већина мањинаца потицала са села, они традиционалне обичаје најчешће нису ни одржавали у граду, већ су бар за веће празнике већином одлазили у своја села, покушавајући да на тај начин макар механички одрже традицију у родитељским кућима и под патронатом старијих који су је још увек познавали.

* * *

Живот Срба у Темишвару се после револуције из 1989. године још једном мења. У новонасталој ситуацији познати процеси постсоцијалистичких друштава (мада не и само њих) као што су буђење етничности, обнављања традиције, освежавања религиозности, захватају и српску заједницу у Темишвару.

У српској заједници у Темишвару данас преовлађује релативно конзервативно схватање етницета и/или етничког идентитета, у којем најзначајније место припада вери и језику. У складу са тим је и поједностављен поглед на интеграцију која се доживљава као праволинијски процес на чијем једном полу је сегрегација, а на другом асимилација, док се адаптација и акултурација сматрају само другим лицем асимилације. Тако су честа и експлицитно изражена мишљења да се особе које не говоре српски

³⁷ Исто, 246-248 и Момир Стојковић, *Међународноправни и међународнополитички развој заштите и положаја српске националне мањине у Румунији*, Темишварски зборник 2, Нови Сад 2000, 249 – 250.

³⁸ С. Бугарски, *н. д.*

језик или су напустиле Српску православну цркву више не могу сматрати „добрим“ и „правим“ припадницима српске мањине. Наиме, сматра се да је у таквим случајевима процес акултурације увелико одмакао и да он сигурно, ако не одмах, онда у следећој генерацији, доводи до потпуне асимилације. Стога се мешовити бракови данас сматрају најважнијим узроком асимилације.

Срби у Темишвару су данас веома добро интегрисани у социоекономски и друштвени живот града. Просторна сегрегација на етничкој основи већ одавно више није уочљива у граду, а припадност српској мањинској заједници сама по себи не изазива проблеме било које природе.

Начин живота, ставови и вредности Срба у Темишвару и данас су обележени бројним специфичним културним елементима, мада су видни и утицаји других етничких групе у граду, на пример Немаца, али пре свега већинских Румуна, што је последица дуготрајног процеса акултурације. Осим тога, они су у последњих петнаест година организовали мањинску заједницу и обновили рад старих или основали низ нових институција, које са својим бројним и различитим активностима представљају центре њиховог друштвеног живота. Тако је и данас у граду седиште Српске епархије, а налазе се и три српске православне црквене општине, као и седиште Савеза Срба у Румунији. Срби у Темишвару имају и своје образовне установе на матерњем језику: два забавишта, српско одељење при румунској основној школи бр. 19, своју основну школу и гимназију „Доситеј Обрадовић“, као и Катедру за србистику на Филозофском факултету Западног универзитета. У граду се издаје „Српска реч“, недељник на српском језику, и тромесечник „Књижевни живот“, а Радио и ТВ Темишвар емитују и посебан програм на српском језику. Ту су и Српски клуб, Читаоница и различита културно-уметничка друштва: хорова, фолклорне групе, тамбурашки оркестри и др. Тако је Темишвар и данас остао културни, религиозни и политички центар српске националне мањине у Банату, па и Румунији.

На крају можемо закључити да су Срби у Темишвару у току вишевековног живота у дијаспори били изложени различитим облицима акултурације и асимилацији, која је, мада понекад врло агресивна, па и са елементима прогона, у најдужем периоду била тиха и спонтана. Њена најважнија последица је депопулација српске заједнице, која данас у граду представља изразиту мањину. Упркос томе Срби у Темишвару су добро интегрисани у социјалноекономски живот града са очуваним специфичним културним одликама и мрежом институција различитог типа, које су врло активне у друштвеном животу, и на нивоу српске заједнице, и на нивоу града и државе.

Mirjana Pavlović

Ethnicity and Integration in the Historical Context

Serbs in Timisoara

Key words: ethnic identity, acculturation, assimilation, multiculturalism, inter-culturalism.

The relationship between an ethnicity and different phases of integration (adaptation, acculturation, assimilation) of the Serbian ethnic community in Timisoara is being discussed in various historical periods (the Turkish, Austro-Hungarian and Romanian periods), with an emphasis on an administrative division, space segregation and social mobility of the Serbian population. The analysis shows that the Serbs in Timisoara have been exposed to various kinds of acculturation and assimilation which have sometimes been aggressive, resulting in decrease of the Serbian population. In spite of these facts, the Serbs are nevertheless solidly integrated in the socio-economic life of the city, preserving at the same time, specific cultural characteristics and maintaining a network of institutions of various kinds that affect social life of the community, at the level of the city and the state.